

Thera Coppens

SUZANNE EN EDOUARD

MANET

De liefde van een Hollandse pianiste en een Parijse schilder

MEULENHOF

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij een reisbeurs en een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

ISBN 978-90-290-8856-5

ISBN 978-90-023-0241-7 (e-boek)

NUR 320

Verantwoording illustratiekatern:

Bridgeman Art Library Ltd/Hollandse Hoogte: nr. 1, 2 20, 29, 31, 33, 36, 37-40, 43, 46, 47, 51

Catalogus *Manet: portrait de la vie*, Parijs/Londen, 2013: nr. 5

Corbis/Hollandse Hoogte: nr. 18, 22, 27, 42, 48

Culture Images GmbH/Hollandse Hoogte: nr. 23, 26, 35, 50

Effigie Literary Photo Agency/Hollandse Hoogte: nr. 45

Erich Lessing Culture and Fine Arts/Hollandse Hoogte: nr. 21, 24, 25, 32, 44

Fondation Custosia, Collection Frits Lugt, Parijs: nr. 19

Hollandse Hoogte: nr. 13, 30, 41, 49

Roger Violet Agence Photographique/Hollandse Hoogte: nr. 28

Rue des Archives SAS/Hollandse Hoogte: nr. 3

World History Archive/Hollandse Hoogte: nr. 34

Omslagontwerp: Zeno

Omslagbeeld: *Reading*, 1865 (oil on canvas), Edouard Manet (1832-83)

Auteursfoto: © Martijn de Vries

Zetwerk: Steven Boland

© 2014 Thera Coppens en Meulenhoff Boekery bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Lauren

Inhoud

1	Van Delft naar Zaltbommel	9
2	Naar Parijs	24
3	In dienst bij de familie Manet	38
4	Koëlla, artiste musicien	51
5	Concert van Suzanne	65
6	Onder keizer Napoleon III	80
7	De verraste nimf	95
8	<i>Zo veel schatten in één vrouwspersoon</i>	110
9	<i>Onder uw vingers ontwaakt de muziek</i>	124
10	Cholera	140
11	De zusters Morisot	161
12	Oorlog	177
13	<i>Mijn lieve kleine Suzanne</i>	195
14	In de Rue de Saint-Pétersbourg	212
15	Venetië	227
16	Emilie Ambre en Willem III	240
17	Waterkuren in Bellevue	261
18	De dood van een kunstenaar	278
19	Met Léon in Gennevilliers	294
20	Wegstervende klanken	312
	Epiloog	327
	Noten	333
	Dankbetuiging	359
	Namenregister	361

Van Delft naar Zaltbommel

De dertigste oktober van het jaar 1829 leek Delft weinig nieuws te bieden. Het water wiegde het najaarslicht in de grachten. Oud water dat in de Gouden Eeuw was geschilderd in het atelier van Johannes Vermeer. Later zou het licht van Delft zijn naam dragen, maar in de negentiende eeuw was hij door zijn versufte stadsgenoten zo goed als vergeten.¹ Er woonden geen grote kunstschilders meer in de lage, dicht opeen gebouwde grachtenhuizen. En zelfs de plateelbakkerijen van het beroemde Delfts blauw moesten onder druk van Engelse concurrentie een voor een de deuren sluiten.

Op de hoek van de Kolk² en de Oude Delft stond een klein, wit huis met rode dakpannen waarin de muzikmeester Carolus Antonius Leenhoff met zijn eenentwintigjarige, hoogzwangere vrouw Martina Adriana Johanna Ilcken woonde.³ Ze was de dochter van de Delftse goud- en zilversmid Christiaan Ilcken en zijn vrouw Suzanna Magtilda van der Borst,⁴ die aan de Brabantse Turfmarkt een werkplaats en winkel hadden. Het ouderpaar ontstak in woede toen hun ongehuwde dochter in april van dat jaar had opgebiecht dat ze een kind verwachtte van de jonge muzikmeester. Hoe kon het protestantse gezin deze schande ooit te boven komen? Hun reputatie was beschadigd en de keurige klantenkring zou krimpen als dit

onheilsnieuws bekend werd. God strafte altijd. Martina en Carolus werden onmiddellijk naar het stadhuis aan de Markt gestuurd. De bruid was toen al drie maanden zwanger en werd onder haar zwart-zijden bruidstoilet door haar moeder stevig ingesnoerd om de blaam te verbergen.⁵

Iedereen hoopte dat de bevalling pas in november plaats zou vinden maar in de nacht van de negenentwintigste oktober schudde Martina haar man wakker en zei dat het kind op komst was. Hij moest een knecht met een lantaarn over de witte brug sturen om een vroedvrouw te waarschuwen. Urenlang zat Carolus bij het schijnsel van de olielamp voor de openstaande deuren van de bedstede, waarin de kraamvrouw vocht tegen de pijnen. Op 30 oktober kwam 'des morgens bijna half negen' zijn dochter ter wereld. Omdat haar beide grootmoeders Suzanna heetten, lag het voor de hand dat ze naar hen werd vernoemd.⁶

Toen ze omringd door de familie in de Nieuwe Kerk gedoopt werd, kon niemand de dominee wijsmaken dat het een te vroeg geboren kind betrof. De baby was fors en mollig. Ze zou haar leven lang mollig blijven.

De grootmoeder van vaderszijde, Suzanna van Anholt, stond naast de doopvont. De achtenveertigjarige vrouw had een onverzettelijke maar liefdevolle uitdrukking op haar gezicht en straalde van nature autoriteit uit. Ze was in januari 1781 in Nijmegen geboren waar het hele gezin generaties lang door de bevolking werd gemedend. De Van Anholts vormden in het Gelderse al sinds de zeventiende eeuw een beruchte familie van beulen, die hun beroep in binnen- en buitenland op bekwame wijze uitoefenden.⁷ Het vak werd van vader op zoon overgedragen, maar als een beul overleed en zijn zoon nog te jong was, beklom de weduwe het schavot om het werk over te nemen. De vrouwen Van Anholt beschikten over anatomische kennis, hadden geleerd met zwaard en strop om te gaan en waren voor God noch de duivel bang.

Grootmoeder Suzanna van Anholt was de enige die niet geschokt had gereageerd toen ze in de lente hoorde dat haar zoon de dochter van de goudsmid zwanger had gemaakt. Bij de doop van Carolus in 1807 was ze zelf ongehuwde moeder geweest. De koster van de rooms-katholieke Steigerkerk in Rotterdam schreef toen in het

doopregister: ‘Dopeling Carolus Antonius N.n. Vader N.n. Moeder Suzanna van Aanholt.’ Trots had ze de opgelegde kerkelijke censuur gedragen en de afkeurende blikken van haar omgeving genegeerd. Drie jaar later keerde haar avontuurlijke geliefde bij haar terug. Het was Abram Leenhoff, die als beroepsmilitair en muzikant dienst had genomen in het 18de regiment van het Franse leger.⁸

In de stamlijst der Corporaals van zijn regiment werden zijn uiterlijke kenmerken nauwkeurig omschreven: ‘Lengte op kousen 5 voet 4 duim 2 streep’. Hij had ‘bruin haar blauwe oogen bruijne wenkbr rode neus tamelijke mond spitzen kin langwerpig van weezen Gereformeerd’.⁹

Abram was zijn meisje tijdens de veldtochten niet vergeten. Suzanna ging in april 1810 in Nijmegen aan de Waal met haar soldaat in ondertrouw en op 27 mei volgde in Den Haag een wettig huwelijk.¹⁰ De bruidegom erkende Carolus als zijn zoon. De kleuter had inmiddels zijn derde verjaardag gevierd en net als zijn vader en grootvader¹¹ was hij vrolijk en muzikaal. Hij speelde als alle jongens tamboertje en blies daarbij zo aanstekelijk op een militaire dwarsfluit dat ze allemaal achter hem aan marcheerden. Het gezin vestigde zich in Delft waar de afgezwaaide infanterist de hele familie amuseerde met zijn verhalen over de veldslagen van Napoleon, die hij als muzikant, *canonier* en *fusilier* had begeleid.¹² Zijn zoon Carolus leerde van hem meerdere instrumenten bespelen en sprak al gauw een aardig mondje Frans. Toen hij in 1829 moest trouwen, stond hij ingeschreven in de registers van de Nederlands Hervormde Gemeente en kreeg hij een vaste baan als organist van de Oude en Nieuwe Gasthuiskapel. Bovendien dirigeerde hij het stadsorkest en speelde daarin viool.

Suzanna van Aanholt was verzot op haar enige zoon en de geboorte van haar kleindochter Suzanne vervulde haar in de herfst van het jaar 1829 met tederheid. Er zou tot haar dood een innige band tussen hen blijven bestaan. Ze woonde met haar man in een huis aan de westzijde van het water van de Koornmarkt.¹³ Toen hun schoondochter opnieuw een kind verwachtte, vond de bevalling in het huis van de grootouders plaats. De kleine Suzanne kreeg op 16 februari 1832 een broertje dat naar zijn vader Carolus werd genoemd. Grootvader Abram overleed datzelfde jaar op tweeënvijftigjarige leeftijd.

Zijn weduwe nam toen haar intrek bij haar zoon, die met zijn vrouw en twee kinderen naar een smal, diep grachtenpand aan de Wijnhaven¹⁴ was verhuisd. Dat hun huwelijk een ‘moetje’ was geweest, werd langs de Delftse grachten en in de stegen niet vergeten.

Suzanne Leenhoff wist niets van de schandvlek die haar onschuldige kindertijd bezoedelde. Ze hoorde 's nachts in de bedstede de zware slagen van de Trinitasklok in de toren van de Oude Kerk. Dit bronzen gevaarte van negenduizend kilo vervulde de gelovigen met angst en bijgeloof want de toren waarin hij hing, was al bij de bouw in 1325 gaan verzakken en stond nu twee meter uit het lood. Er werd voorspeld dat hij bij de eerste de beste stormvlaag zou instorten, boven op het Prinsenhof aan de overzijde van de Oude Delft.¹⁵ Suzanne werd op weg naar het bewaarschooltje aan de hand van haar grootmoeder altijd om het dreigende gevaarte heen geleid.

Vanaf haar peutertijd luisterde ze mee als haar vader les gaf op de pianoforte en na afloop klom ze op de pianokruk om haar vingers over de toetsen te laten wandelen. Hij moedigde haar aan, bedacht eenvoudige spelletjes om de noten te onthouden. C-D-E-F-G-A-B en dan weer een c die hetzelfde klonk als de andere c maar dan hoger. Haar mollige handjes zochten altijd de hoge tonen omdat die haar vrolijk maakten. Letters en noten hoorden bij elkaar. Door het kniepedaal in te drukken, bleef de klank hangen en kreeg die meer betekenis. Ze speelde al gauw de wijsjes na die in het bedompte lokaaltje van de bewaarschool werden gezongen. ‘Boer er ligt een kip in het water’ en ‘Hop Marjanneke, stroop in 't kanneke’. Suzanne nam alles snel in zich op. Dat ze later pianiste zou worden was wel zeker.

Haar vader stond midden in het muziekleven van zijn tijd en hij las alle krantenberichten die er iets over te melden hadden. Op 30 maart 1832 vond hij onder de ingezonden stukken van het *Algemeen Handelsblad* een bericht over vier muzikale wonderkinderen van zeven, negen, tien en elf jaar oud afkomstig uit Zürich. Ze hadden de recensent verbijsterd door hun zang en spel: ‘De Gebroeders Koëlla, kinderen door hunne jaren, mannen door hunne uitnemende be-gaafdheid, verrukten geheel het auditorium door hun kwartetspel, en gaven blijken dat zij, op hunnen leeftijd, in het vierstemmig spel, boven den gewonen kinderzang verheven waren.’¹⁶

De gebroeders Koëlla traden met veel succes op in Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam. In april kwamen ze ook naar Den Haag, dat nog geen tien kilometer van Delft verwijderd ligt. Vader Leenhoff zal de kans aangegrepen hebben dit muzikale fenomeen te gaan beluisteren. In de *Journal de La Haye* van 4 april 1832 las hij over het programma, ‘*Du concert donneront mercredi prochain, dans la salle de Diligantiâ, les frères Koëlla, enfants âgés de 7 à 12 ans.*’ Misschien is de muziekmeester met zijn vrouw over de Vliet naar de hofstad gevaren om in Diligentia aan het Lange Voorhout de wonderkinderen te horen zingen en spelen. Op het programma stond *Divertissemento sur des airs Autrichiens pour le viloncelle, de Romberg, exécuté par Rudolphe Koëlla*. Daarna volgde *Introduction et variations pour le violon de Mayeseder, exécuté par Jean Koëlla* en ten slotte werd de *Air Suisse National* door de vier broers Koëlla gezongen.¹⁷ Het publiek kwam onder de bekoring van het kinderkwartet en vooral de kleine Gustave-Adolphe met zijn hemelhoge stemmetje ontroerde iedereen. Vader Rudolph Koëlla was – net als vader Mozart ruim een halve eeuw eerder – voortdurend in de weer het muzikale talent van zijn kinderen internationaal profijtelijk te exploiteren. Hij kondigde zijn vier zoontjes in advertenties en op aanplakbiljetten jonger aan dan ze in werkelijkheid waren. Dit gegoochel met hun leeftijden kon het op sensatie beluste publiek weinig schelen. Na het Nederlandse succes zetten de gebroeders Koëlla hun concerttournee in Engeland voort. De vader slaagde erin een optreden te arrangeren in de Londense Egyptian Hall, het museum voor antieke kunst, waarin spectaculaire voorstellingen werden gegeven. De toeschouwers waren er al eens getraakteerd op *The Musical Sisters*, van slechts vier en zes jaar oud die harp en piano speelden, *The Siamese Twins* uit Siam die een tweestemmig lied zong, en een *Double-sighted boy*. De Londense krant publiceerde onder de kop *Varieties* een verslagje van het optreden van *The four Swiss brothers Koeller*. Men vond ze *admirably*. Na de vermoeiende tournee mochten de jongens even op adem komen in Zwitserland en daarna vertrokken ze naar Parijs om hun vioollessen onder leiding van de beroemde Pierre Baillot te hervatten.¹⁸

Baillot had samen met de befaamde Rodolphe Kreutzer – aan wie Beethoven zijn Kreutzer-sonate opdroeg – als leerling van de grote Viotti aan het Conservatoire de Paris gestudeerd.

Vader Leenhoff was jaloers op alle mogelijkheden die er voor begaafde leerlingen in Parijs lagen. Hij bleef zoeken naar de beste methode om muzikaal talent bij de jeugd te ontplooiën en hij zou er alles voor doen om zijn eigen kinderen de beste kansen te geven. De naam van de gebroeders Koëlla was na verloop van jaren nog maar een vage herinnering. Misschien had hij ergens een afbeelding bewaard van *Le Quartuor Koëlla* waarop de vier broertjes in hun knielange jasjes met wit gesteven kraagjes en een zilveren kruisje op de borst met hun snaarinstrumenten stonden afgebeeld.¹⁹ Hij kon niet weten dat dezelfde naam Koëlla twee decennia later het leven van zijn begaafde dochtertje Suzanne zou verduisteren.

Na haar zesde verjaardag mocht Suzanne Leenhoff het Delftse kak-schooltje – genoemd naar het stinkende potje dat voor algemeen gebruik midden in de klas stond – eindelijk verlaten. Ze ging naar de lagere school waar het leerprogramma bestond uit ‘het aanvankelijk lezen, het vormen van klanken door middel der lettercuben, het tellen, de beginselen der vormleer, het oefenen van het spraakvermogen en het zingen op het gehoor’.²⁰ De letters kende ze al lang en in zang en muziek blonk ze uit. Spelenderwijs pikte ze van haar grootmoeder Franse woordjes op en ze zong op haar schoot *Trois jeunes tambours*.

Tijdens haar kinderjaren in Delft ontwaakte in Suzanne de artieste. De muziek trilde in het hout van de goedkope piano en in de maffe orgelkast van de Gasthuiskapel aan de Koornmarkt. Muziek klonk op als de regendruppels in een teil vielen en in het ritme van haar metalen hoepel die ze met een stokje over de straatkeien langs de grachten joeg.

Grootmoeder Van Anholt luisterde met stijgende bewondering naar het pianospel van haar kleindochter. Ze waakte als een tijgerin over haar kleinkinderen en bestierde het huishouden van het groeiende gezin van haar zoon.

Op 27 mei 1834 kregen Suzanne en Carolus er een zusje bij dat officieel Martina Adriana heette maar Marthe werd genoemd. Op 10 januari 1837 kwam een tweede zusje, Suzanna Mathilde, ter wereld. Toen Martina Leenhoff opnieuw in verwachting raakte, voelde ze zich mistroostig. De drukte van het groeiende gezin in het krappe pand aan de Wijnhaven en de roddel van de buurtbewoners be-

nauwden haar. Delft telde meer dan achttienduizend inwoners en dat aantal nam met de stadsuitbreiding snel toe. Grootmoeder Van Anholt maakte zich zorgen toen haar schoondochter op 3 juni 1839 een jongetje baarde dat Rudolph Karel Gustaaf werd genoemd. In tegenstelling tot zijn drie zusjes was hij een zwak kind dat veel zorg nodig had. Suzanne hechtte zich aan de kleine Rudolph en zong liedjes voor hem op het binnenplaatsje achter het huis.

In deze tijd kreeg Carolus Leenhoff een goedbetaalde baan aangeboden als klokkenist in Zaltbommel, een kleine provinciestad aan de Waal die rust en ruimte bood. Er werd lang beraadslaagd of ze de stap moesten wagen. Carolus was uitgekeken op het wrakke orgel van de Oude Gasthuiskapel waar de arme patiënten zich zondags hinkend en hoestend verzamelden.²¹ Waar kon hij anders zijn talenten ontwikkelen? In de gotische Nieuwe Kerk aan de Delftse Markt bevond zich een orgel uit 1455, dat al een paar keer van nieuwe loden pijpen was voorzien maar soms zo piepte, dat hij er niet naar verlangde zijn loopbaan daarop voort te zetten.²² Het enige wat hem in deze kerk ontzag inboezemde, was het marmeren praalgraf op het hoogkoor van Willem de Zwijger, prins van Oranje, de Vader des Vaderlands, die in 1584 door een fanatiek katholieke moordenaar op de trap van het Delftse Prinsenhof was doodgeschoten. Leenhoff vertelde zijn kinderen graag over de held en over diens zoon prins Maurits, die zo dapper tegen de Spaanse soldaten had gevochten dat het volk hem een harnas van goud had geschonken.

De roem van Delft kwijnde. Ten behoeve van de stadsuitbreiding en industrie waren al twee schilderachtige stadspoorten onder de slopershamer gevallen en een derde wachtte hetzelfde lot.²³ Carolus keek met toenemende afkeer en verveling naar de tonnetjesvloot, die elke week met zijn stinkende lading over de Wijnhaven voer en hij dacht dat hem in Zaltbommel een beter bestaan wachtte. Hij werd aangetrokken door de gedachte om beiaardier van de stad aan de brede rivier te worden, de klokken van de beroemde gebroeders Hemony te mogen bespelen. En er was een mogelijkheid dat hij daar de oude organist van de Sint-Maartenskerk zou mogen opvolgen.

In september 1840 was zijn benoeming een feit. Tegen een salaris van driehonderd gulden werd Carolus Leenhoff door de gemeenteraad van Zaltbommel als stadsklokkenist in dienst genomen.²⁴ Mar-